

Обґрунтування економічної доцільності функціонування недержавного пенсійного фонду, як соціального інституту країни

У статті досліджено схеми діяльності недержавних пенсійних фондів (НПФ), проведено аналіз економічної ефективності вкладів в НПФ для громадян на прикладі підприємств легкої промисловості.

The article deals with schemes of pension funds (NPF), the analysis of economic efficiency in the NPF for deposits of citizens in case of light industry.

Ключові слова: *недержавне пенсійне забезпечення, недержавний пенсійний фонд, пенсійні програми, економічна ефективність.*

Вступ. Україна є соціальною державою, і створення соціально орієнтованої ринкової економіки відповідно до Конституції проголошено курсом державної політики. Поєднання розвитку ринкових відносин із посиленням уваги до соціальних питань створює необхідні передумови для економічного оздоровлення, підвищення добробуту людини в процесі трудової діяльності і після припинення останньої.

Солідарна пенсійна система передбачала солідарні відносини між поколіннями працівників – тобто тих, хто працює нині і утримує пенсіонерів, з одного боку, і пенсіонерів, з іншого. Свого часу нинішні пенсіонери, коли вони працювали, утримували попереднє покоління пенсіонерів.

Постановка завдання. Принципова особливість солідарної державної пенсії в Україні полягала у тому, що жінка або чоловік працювали, щоб заробити пенсію, 35 або 40 років і, ставши пенсіонерами, отримують її на рівні близько до однієї третини своєї колишньої зарплати.

Але жодна державна солідарна пенсійна система не спроможна забезпечити високий рівень пенсій при низьких розмірах обов'язкових пенсійних відрахувань у несприятливих демографічних умовах. Тому Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» створив законодавчу базу для розвитку системи добровільного пенсійного забезпечення і надав можливість громадянам робити додаткові добровільні накопичення на старість.

Ткаченко І.С. , д.е.н., професор кафедри автоматизованих систем та моделювання в економіці, Хмельницький Національний університет,
Томашевська Ю.А., аспірант, Хмельницький національний університет

Результати. Пенсійна система є соціально значима і визначається тим, що вона захищає важливі життєві інтереси майже 14 млн. українських громадян – пенсіонерів, інвалідів та членів родин, що втратили годувальника. Українська система пенсійного забезпечення на сучасному етапі має ряд суттєвих проблем. Серед найважливіших слід відзначити: - значне навантаження на працюючу частину населення і на бюджет країни; - недостатні обсяги страхових внесків для пенсійного забезпечення; - низький рівень державної пенсії; - невідповідність розміру пенсії трудовому внеску на протязі

працевдатного періоду при однаковому рівні відрахувань на пенсійне забезпечення; - значні переваги та пільги в пенсійному забезпеченні для окремих категорій працівників.

Як бачимо, ситуація з кожним роком загострюється і вимагає якнайшвидшого вирішення проблеми. Ось чому в Україні була створена трьохрівнева система пенсійного забезпечення.

Перший рівень – солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що базується на засадах солідарності і субсидування та здійснення виплати пенсій і надання соціальних послуг.

Другий рівень – накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (накопичувальна система пенсійного страхування), що базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді та здійснення фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій і одноразових виплат громадянам.

Третій рівень – система недержавного пенсійного забезпечення, що базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень із метою отримання громадянами пенсійних виплат.

Кошти Пенсійного фонду не включаються до складу Державного бюджету України і не підлягають оподаткуванню.

Незважаючи на те що з 1 січня 2004 року набрали чинності Закони України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [1] та «Про недержавне пенсійне забезпечення» [2], матеріальне забезпечення пенсіонерів не поліпшилось і не стало набагато кращим.

Ці Закони враховують досвід розвинених країн, де переважно існує змішана пенсійна система, яка складається із солідарної системи, що забезпечує захист людей похилого віку від бідності, системи загальнообов'язкового нако-

пичення, що гарантує працюючому населенню отримання після досягнення пенсійного віку додаткового пенсійного забезпечення, і системи добровільного накопичення, що дозволяє громадянам протягом працездатного віку потурбуватися про більш високі доходи в старості.

Міжнародним досвідом опрацьовані основні принципи, на яких будується пенсійна система: солідарність; обов'язкова участі громадян у системі загальнообов'язкового пенсійного страхування; відповідальність держави за створення пенсійної системи; соціальна справедливість і розмежування джерел фінансування пенсійної системи між державою, роботодавцями та громадянами; рівність пенсійного віку для чоловіків та жінок; поступовість збільшення пенсійного віку.

Відповідно до Закону «Про недержавне пенсійне забезпечення» як додаток до солідарної та накопичувальної складових державного пенсійного забезпечення в Україні запроваджується система недержавного пенсійного забезпечення. Головною її рисою є добровільність, тобто така система створюється на добровільних засадах.

Добровільні заощадження на старість людина може робити трьома шляхами: через недержавні пенсійні фонди (НПФ), страхові компанії та банківські установи.

Недержавний пенсійний фонд – юридична особа, яка має статус неприбуткової організації (непідприємницького товариства), функціонує та провадить діяльність виключно з метою накопичення пенсійних внесків на користь учасників пенсійного фонду з подальшим управлінням пенсійними активами, а також здійснює пенсійні виплати учасникам зазначеного фонду.

Основу системи недержавного пенсійного забезпечення становлять недержавні пенсійні фонди, які за типами поділяються на відкриті, корпоративні та професійні.

Перевагою системи добровільного пенсійного забезпечення є нарахування складного відсотку по заощадженнях. Складний відсоток означає, що фінансова установа нараховує процент (інвестиційний дохід) як на внески, так і на вже отриманий інвестиційний дохід. Навіть незначні, але регулярні, внески у молодому віці дають у результаті суттєві пенсійні заощадження. А якщо врахувати податкові пільги, які передбачені законодавством, то величина заощаджень буде ще більшою.

Через те, що в обов'язковій системі є обмеження щодо розміру заробітку, з якого сплачуються пенсійні внески, коефіцієнт заміщення для працівників з вищим заробітком буде меншим. Саме в цієї категорії громадян і є стимули скористатися перевагами системи недержавного пенсійного забезпечення. Згідно з законопроектом внески до недержавного пенсійного фонду не оподатковуються податком з прибутку громадян, якщо вони не перевищують 15-25% оподаткованого річного заробітку працівника. Не стягуються податки й з інвестиційного доходу, який нараховуватиметься на внески до недержавних пенсійних фондів. Податки сплачуються при отриманні пенсії.

На рис.1, та рис.2 показано, на які доходи може розраховувати працівник з високим рівнем заробітної платні, якщо кожного року сплачуватиме максимальні неоподатковані внески.

Візьмемо двох працівників. Перший сплачує до недержавного пенсійного фонду 15% заробітку, починаючи з 25-річного віку, а інший - у такому ж розмірі, але починаючи з 45-річного віку. Обидва виходять на пенсію, коли їм виповнюється 65 років.

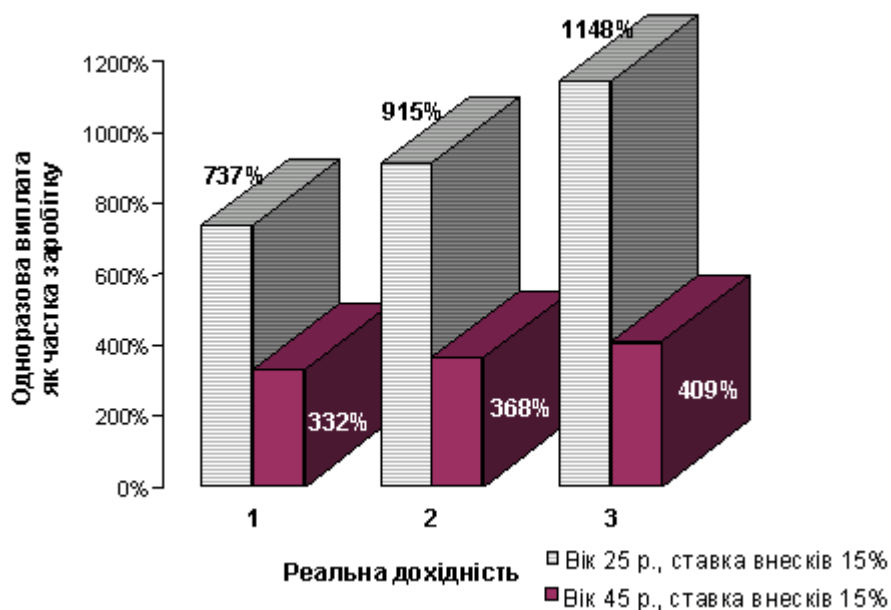

Рис.1. Порівняння накопичених пенсійних заощаджень у разі сплати максимальних неоподаткованих внесків.

З діаграми на рис.1 зрозуміло, який суттєвий вплив на величину заощаджень має тривалість сплати внесків. Хоча перший працівник сплачував внески лише вдвічі довше за другого, при реальній середній дохідності 3% накопичена ним сума, завдяки ефекту складного проценту, буде майже втричі більшою.

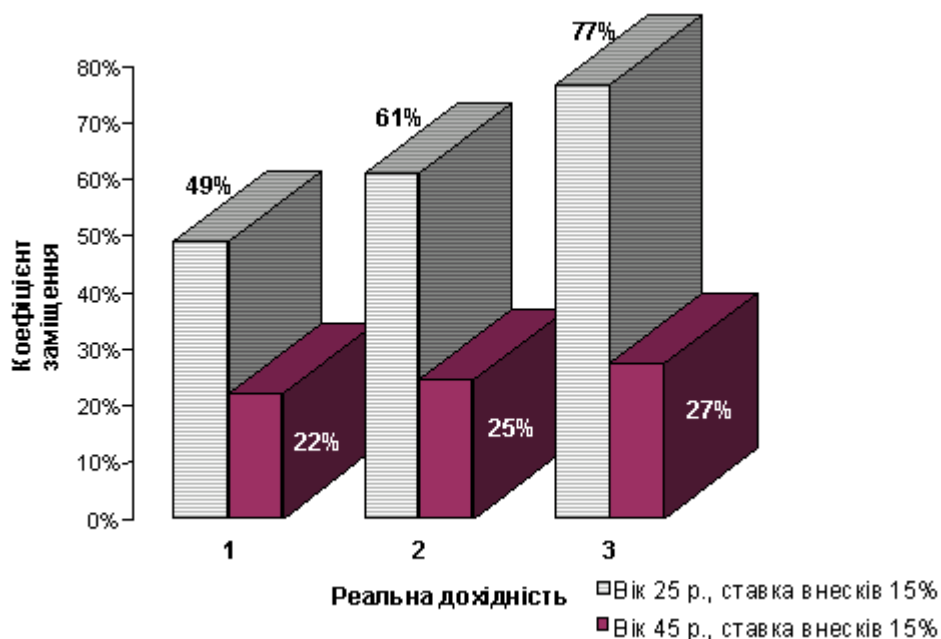

Рис.2. Коефіцієнти заміщення у разі сплати максимальних неоподаткованих внесків.

З діаграми на рис. 2 зрозуміло, що відбувається з розміром довічної пенсії. Різниця, як і в попередньому випадку, є значною. За реальної дохідності інвестицій у 3% особа, яка протягом всього періоду трудової діяльності сплачує пенсійні внески у максимальному неоподаткованому розмірі, отримуватиме пенсію більш ніж достатню для забезпечення рівня життя, який в світі вважають прийнятним для безбідного існування протягом пенсійного віку. І все це виключно завдяки сплаті добровільних внесків без врахування пенсії з солідарної та обов'язкової накопичувальної систем. Не слід забувати, що для найманих працівників законопроект передбачає можливість робити внески до добровільної недержавної пенсійної системи як працівником так і роботодавцем. При цьому роботодавець має право встановлювати однаковий для всіх працівників відсоток відрахувань відносно суми їх заробітної плати або застосовувати прогресивну шкалу відсотків відрахувань відносно суми заробітної плати в залежності від віку осіб, на користь яких здійснюються такі внески, із встановленням однакового відсотку відрахувань для кожної вікової групи працівників, але слід зауважити, що коефіцієнт заміщення залежить також від зростання заробітної плати і того, коли воно відбувається. Якщо, наприклад, різке зростання заробітної плати сталося незадовго до виходу на пенсію, коефіцієнт заміщення, що виражає пенсію як частку заробітної плати напередодні виходу на пенсію, буде меншим.

Внески, сплачені на користь працівника або самим працівником у розмірі до 15% (у варіанті проекту Закону, підготовленому на розгляд Верховної Ради України на друге читання - 25%) його сукупного доходу з усіх джерел, не оподатковуються. Тобто роботодавець може вносити до пенсійного фонду до 15% (25%) сукупного оподаткованого заробітку свого працівника. Сума цих внесків відноситься до валових витрат роботодавця, і зменшує базу оподаткування підприємства. Якщо працівник має більше ніж одне джерело доходу і сплачує пенсійні внески з кількох заробітків, і при цьому сума внесків перевищує 15% (25%) сукупного доходу, тоді при визначенні суми неоподаткованого внеску вищий пріоритет мають внески роботодавця.

Щоб отримати право на пільгове оподаткування, громадянин повинен своєчасно подавати податковим органам щоквартальні/щорічні декларації про доходи із зазначенням суми сплачених пенсійних внесків. [18]

Недержавне пенсійне забезпечення (НПЗ), про яке йде мова в даній статті, є свого роду грандіозним інвестиційним проектом. Проектом, в який інвестують рядові громадяни або ж юридичні особи з метою в подальшому гарантувати стабільне пенсійне забезпечення своїх працівників. Виходячи з цієї точки зору, з метою розвитку системи НПЗ, для залучення вищезазначених інвесторів у фонди є доцільним обґрунтувати насамперед економічну ефективність та позитив від участі в недержавних пенсійних фондах (НПФ).

В межах процесу відбору об'єктів інвестування доцільно сформувати систему стандартів інвестування, яка буде покладена в основу розбудови внутрішньої системи інвестицій та проведення моніторингу інвестиційного управління.

Дієвим стандартом інвестування є розробка модельного портфелю за різними типами інвестиційних стратегій. У якості інвестиційних стратегій, що мають бути покладені в основу інвестиційного портфелю можна виокремити три головні: агресивна, збалансована та консервативна. Найбільш принадною для пенсійного фонду на стадії накопичення пенсійних активів є поєднання збалансованої інвестиційної стратегії та агресивно (в межах окремої частини інвестиційного портфелю). Збалансована інвестиційна стратегія передбачає отримання середнього рівня стабільного інвестиційного прибутку за мінімально можливого рівня ризиків, що буде сприяти збереженню та примноженню коштів пенсійних накопичень.

Впровадження всіх без винятку інвестиційних проектів потребує насамперед проведення належного економічного дослідження та обґрунтування доцільності. При цьому, без проведення ефективного вивчення усіх можливих ризиків та прорахунку вигод економічне обґрунтування втрачає свій сенс.

З точки зору фізичної особи-вкладника в недержавний пенсійний фонд перевага надаватиметься фінансовим установам:

- з помірною величиною внесків;
- надійним та стабільним НПФ, перевіреним в часі;
- НПФ, діяльність яких є стабільно прибутковою.

Протягом 2005-2009 років в Україні спостерігалась стійка тенденція до збільшення кількості НПФ (від 54 до 107 відповідно). Лише за 3 квартали 2010 року на фоні післякризових явищ та перерозподілу ринків в економіці держави ця кількість зменшилась до 102 [6].

За час свого існування кожен із НПФ ствердив у своїй діяльності власні схеми, моделі, традиції. Питання порівняння ефективності цих схем може бути темою окремого дослідження, проте, існують типові варіанти, які в трактуванні різних НПФ є спорідненими та за якими можемо провести оцінку економічного ефекту з точки зору вкладника НПФ.

Так, відкритий пенсійний фонд «Соціальний стандарт» пропонує три пенсійні схеми для вкладників-фізичних осіб [14] (див. табл.1). Як бачимо, рекомендований мінімальний розмір внеску за всіма схемами для фізичних осіб – 10% мінімальної заробітної плати у розрахунку на один місяць.

Враховуючи, що заробітна плата в різних галузях економіки може суттєво різнитись, для здійснення подальших розрахунків братимемо до уваги середню заробітну плату на підприємствах легкої промисловості [7].

Проте, на відміну від прибутку за звичайним банківським вкладом, підрахунок прибутковості за вкладом до НПФ, обчислення щомісячних внесків накопичувальним порядком, нарахування відсотків за внесками, розмірів виплат саме у випадку з НПФ має ряд особливостей:

- термін вкладів є досить тривалим (на відміну від банківських вкладів, серед яких максимальний термін вкладу, як правило, - 3 роки);
- розмір щомісячного (періодичного) внеску може суттєво різнитись протягом всього періоду внесків в залежності від розміру заробітної плати вкладника (наприклад, протягом 1995-2009 рр. розмір середньомісячної заробітної плати в легкій промисловості змінився від 47 грн. до 1037 грн.);

- у зв'язку із постійної зміною (поповненням/зменшенням) розміру вкладу нарахування відсотків за вкладом доцільно здійснювати за схемою складних відсотків щомісячно.

Таблиця 1

ПЕНСІЙНІ ВНЕСКИ ДЛЯ ВКЛАДНИКІВ-ФІЗИЧНИХ ОСІБ

Назва пенсійної схеми	Розмір внесків	Періодичність сплати
Фіксовані періодичні внески як відсоток від суми заробітної плати	фіксований % від базової ставки зарплати мін – 10% мінімальної заробітної плати у розрахунку на один місяць. маж – не обмежується (пільга: на власну користь – до 1 220 грн./міс.; на користь родичів I ступеня – до 610 грн./міс.)	- раз на місяць - раз у квартал - раз у півроку - раз на рік - одноразово
Періодичні внески в фіксованих сумах	фіксована сума мін – 10% мінімальної заробітної плати у розрахунку на один місяць. маж – не обмежується (пільга: до 1 220 грн./міс.; на користь родичів I ступеня – до 610 грн./міс.)	- раз на місяць - раз у квартал - раз у півроку - раз на рік - одноразово
Одноразові внески в нефіксованих сумах без встановленої періодичності сплати	сума на власний розсуд мін – 10% мінімальної заробітної плати у розрахунку на один місяць. маж – не обмежується (пільга: до 1 220 грн./міс.; на користь родичів I ступеня – до 610 грн./міс.)	на власний розсуд

Отже, врахуємо, що складний відсоток має нараховуватися частіше, ніж один раз на рік, наприклад, раз в півроку, квартал, місяць тощо (Розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України № 424 від 02.04.2008 визначено, що обчислення прибутку (збитку) від інвестування активів пенсійного фонду та його розподіл між учасниками фонду здійснюються адміністратором з періодичністю, установленною обліковою політикою пенсійного фо-

нду, але не рідше одного разу на місяць [4]). Як правило, у фінансових контрактах фіксується річна відсоткова ставка і при цьому відсотки можуть нараховуватися по півріччях, кварталах, місяцях тощо. В такому випадку відсотки, що нараховуються з певною періодичністю, називаються дискретними, а річна ставка називається номінальною, тоді як відсоткова ставка за один інтервал нарахування вважається рівною відношенню номінальної ставки до кількості інтервалів в році.

Враховуючи зазначені особливості в підрахунку відсотків за внесками та суми внесків за період в цілому, для проведення розрахунків доречно буде використати поняття ануїтету (фінансова рента, що становить рівновеликі грошові виплати (чи надходження) через однакові проміжки часу протягом певного періоду) [5].

Якщо вкладник буде інвестувати суму кожного платежу на час до закінчення даного періоду, то після його завершення одержить деяку суму грошей, яку називають майбутньою вартістю потоку платежів.

Майбутню вартість потоку платежів визначаємо за формулою:

$$F = \sum_{t=1}^n C_t (1+r)^{n-t}, \quad (1)$$

де: F – майбутня вартість потоку платежів;

C_t – сума платежу за рік t ;

r – відсоток, під який інвестується сума C_t ;

n – кількість років, протягом яких проводяться виплати.

Майбутню вартість ануїтету визначають як суму всіх платежів і складних відсотків, що їх нараховують на кожний платіж за період часу, який пройшов від моменту кожного платежу до моменту останнього платежу. Майбутня вартість ануїтету визначається на момент останнього платежу.

З цією метою доцільно скористатися формулою:

$$F = \frac{C}{r} [(1+r)^n - 1] \quad (2)$$

Обчислення майбутньої вартості ануїтету при нарахуванні відсотку m разів на рік відрізняється від попереднього тим, що складний відсоток нараховується протягом року m разів, а платежі по ануїтету формуються тільки в кінці

кожного року. Це означає, що відсотки по першому платежу нараховуються з початку другого року і здійснюються m разів на рік; по другому платежу – з початку третього року і також здійснюються m разів на рік тощо.

В даному випадку майбутня вартість ануїтету дорівнює:

$$F = \sum_{t=1}^n C_t (1 + r/m)^{m(n-t)} \quad (3)$$

Обрахуємо вартість потоку платежів за 2005- 2009 роки, припустивши, що мінімальний розмір внеску за вкладом до НПФ – 10% середньомісячної заробітної плати (для підприємства легкої промисловості).

Таблиця 2

Динаміка середньомісячної заробітної плати в легкій промисловості у 2005-2009 роках (в розрахунку на одного штатного працівника, грн.)

Вид діяльності	005	006	007	008	009
Переробна промисловість. Текстильне виробництво; виробництво одягу, хутра та виробів із хутра	23	46	01	011	037

Виходячи з даних наведеної таблиці 2, визначемо суми середньомісячних внесків до НПФ.

Таблиця 3

Динаміка середньомісячних внесків із заробітної плати до НПФ у 2005-2009 роках (в розрахунку на одного штатного працівника, грн.)

Вид діяльності	005	006	007	008	009
Переробна промисловість. Текстильне виробництво; виробництво одягу, хутра та виробів із хутра	2,3	4,6	0,1	01,1	03,7

Варто зазначити, що показником прибутковості НПФ, за яким фонди можна порівнювати між собою, є приріст чистої вартості одиниці пенсійних внесків фонду.

Відповідно до даних Держфінпослуг на сьогоднішній день понад 38 % вкладів НПФ розміщені на банківських депозитах. Звичайно ж ці данні дещо варіюються з часом, проте, якщо врахувати, що мінімальний відсоток за пен-

сійним банківським вкладом складає понад 12% річних, а доходи від інвестування в цінні папери значно більш прибуткові, то можемо припустити, що інвестор отримає гарантований 12% річний прибуток.

В такому разі, скориставшись формулою (3) отримаємо наступний результат:

$$F=(52,3*1,12)*12+(64,6*1,1)*12+(80,1*1,1)*12+ \\ +(101,1*1,1)*12+(103,7*1,1)*12= 5303,76(\text{грн.})$$

Отже станом на 2009 рік на рахунку вкладника буде накопичено суму 5303,76 грн. Протягом 2010 року розмір мінімальної пенсії змінювався 5 разів і в середньому становив 713,4 грн. Тому, якщо припустити, що інвестовані вкладником НПФ кошти було розміщено на депозитному рахунку в банку на 5 років (з 2005 по 2009) під 12 % річних і через 5 років почалась виплата пенсій в розмірі мінімальної пенсії, то вкладник протягом 7,5 місяців гарантовано отримуватиме виплату з НПФ в розмірі мінімальної пенсії. При цьому варто зазначити, що, 39% вкладників НПФ (згідно з даними Держфінпослуг) – люди віком 25-40 років, тобто їх страховий стаж складатиме до 60-річного віку 20-35 років, що в свою чергу в 4-7 разів перевищує період за яким проводились розрахунки.

При цьому є ряд аспектів на які потрібно звернути особливу увагу: з метою збільшення точності обрахунків обов'язковим є врахування можливої зміни середньомісячної заробітної плати вкладника, оскільки така динаміка не є передбаченою чи цілком прогнозованою в часі; можливу зміну відсотків за вкладом у зв'язку із можливою зміною прибутковості інвестицій НПФ, інфляційні чинники та зміну розмірів мінімальної пенсії (у разі якщо сума виплат пов'язана із розміром мінімальної пенсії, а не фіксована).

Висновки. Недержавні пенсійні фонди можуть стати достатньо ефективним інструментом для здійснювальної реформи пенсійної системи. Уже сьогодні вони є одним із головних фінансових елементів системи пенсійного забезпечення. В багатьох державах тривають кампанії із заохочення до вкладів у недержавні пенсійні фонди. Очікується, що наступними роками такі фонди відіграватимуть важливу роль в умовах старіння населення.

Специфіка функціонування недержавних пенсійних фондів як інститутів соціального захисту населення проявляється перш за все у вимозі їх постійного існування, у відсутності права на зникнення. Це обумовлено тим, що пенсійні

фонди беруть зобов'язання на терміни, які вимірюються десятками років. Ця умова призводить до суттєвих обмежень у їх діяльності. Як правило, недержавні пенсійні фонди належать до організацій, які не ставлять собі за мету отримання прибутку, а у разі його отримання він використовується на цілі, передбачені статутом недержавного пенсійного фонду. Як ми уже знаємо цим фондам заборонено займатись комерційною діяльністю.

Головною перевагою недержавних пенсійних фондів є те, що вони пропонують такі схеми додаткового пенсійного забезпечення, які дають змогу впливати на розмір майбутньої пенсії.

Для роботодавців недержавні пенсійні фонди – це можливість істотно оптимізувати свої фінансові ресурси і податкові виплати, одночасно вирішувати питання стимулювання персоналу.

Для працівників це можливість отримати додаткові пенсійні виплати. Вклади, відраховані до недержавних пенсійних фондів на користь працівників чи самими працівниками, акумулюються та інвестуються у прибуткові активи. При такій системі учасники недержавного пенсійного фонду після досягнення пенсійного віку отримують пенсію значно вищу, ніж може надати держава.

Отже становлення системи недержавного пенсійного страхування в Україні відбувається під впливом багатьох факторів, які стримують її розвиток. Основними, на нашу думку, є: низька інформованість громадян щодо пенсійної реформи; низька довіра громадян до фінансових інститутів; низький розвиток фондового ринку; відсутність фінансової підтримки з боку держави; низька зацікавленість більшості підприємців створювати корпоративні пенсійні фонди через великі відрахування до НПФ; низькі доходи громадян.

Незважаючи на це, система недержавного пенсійного страхування має великі перспективи. За оцінками експертів, населення України володіє значним інвестиційним потенціалом. Тобто йдеться про створення конкурентоспроможного фінансового сектора, який у змозі мобілізувати та надавати економіці України через систему НПФ значні інвестиційні ресурси. За умови 30% охоплення працездатного населення України пропонованою системою відрахувань щорічне збільшення пенсійних активів (без врахування інвестиційного доходу) складе 4 млрд. грн.

Розвиток добровільного пенсійного страхування сприятиме:

- зростанню рівня соціальної захищеності українських громадян;

- посиленню мотивації людини до продуктивної праці, результати якої гарантуватимуть їх матеріальну забезпеченість у похилому віці.

Довгострокове розміщення грошей на пенсійних накопичувальних рахунках відіграє важливу роль в убезпеченні коштів від інфляції. Це важливий аргумент для потенційних вкладників. З іншого боку, гроші пенсійних фондів надають широке поле діяльності для банків та інвесторів.

Література

1. Закон України від 09.07.2003 “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”
2. Закону України від 09.07.2003 «Про недержавне пенсійне забезпечення»
3. Проект Закону України від 13.12.2010 № 7455 «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи»
4. Розпорядження Держфінпослуг №424 від 02.04.2008 «Про затвердження Порядку обчислення та обліку прибутку (збитку) від інвестування активів недержавного пенсійного фонду».
5. Вікіпедія. Вільна енциклопедія. Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Ануїтет>.
6. Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 31.03.10. Режим доступу: http://www.dfp.gov.ua/fileadmin/downloads/dpn/npf_3kv__2010.pdf
7. Державний комітет статистики України. Інформація про середню заробітну плату за видами промислової діяльності за місяць у 2010 році. Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2010/gdn/Zarp_prom_m/promm10_u.htm
8. Вірич О. Участь фінансово-кредитних установ у проведенні пенсійної реформи в Україні // Соціальний захист. – 2001. – №2. – С. 36-37.
9. Вітка Ю.В. Недержавні пенсійні фонди: теоретичні і практичні аспекти //Наук.зап.НаУКМА Сер.Юридичні науки. – 2005. Т.38 – с.18-22
10. Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України: Основні показники системи недержавного пенсійного забезпечення. – Режим доступу: http://www.dfp.gov.ua/fileadmin/downloads/dpn/pokaznyki_npf_2010_02.xls.

11. Зайчук Б. Пенсійна реформа з перспективою на майбутнє // Соціальний захист. – 2001. - №4. – С.29-31.
12. Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України: Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 31.03.10. – Режим доступу: http://www.dfp.gov.ua/fileadmin/downloads/dpn/npf_1kv_2010.pdf
13. Банк «Аркада»: Пенсійна програма. – Режим доступу: <http://www.arkada.ua/pensionfiz/>
14. Г.Г. Кірейцев, «Фінансовий менеджмент» Житомир: ЖІТІ, 2001. – 440 с.
15. Пенсійні схеми. Ви самі обираєте: розмір пенсійних внесків, періодичність, спосіб та місце їх сплати. Режим доступу: <http://pf.kinto.com/motivation/schemes.html>
16. Михайлов А.А., Ткач О.Й. Недержавні пенсійні фонди: сьогоdnійшній погляд в майбутнє: Київ, 2001
17. Ткач О.Й. Пенсійна програма підприємства: Київ, 2007
18. <http://pension.ukrinform.ua/npz-1-2-3.htm>